

Joanna Falkowska

Wydział Filozofii i Nauk Społecznych
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
ORCID: 0000-0002-6895-3014

**CZASOPIŚMIENNICTWO
DLA DZIECI I MŁODZIEŻY W POLSCE
STAN BADAŃ I PERSPEKTYWY BADAWCZE**

**Periodicals for children and youth in Poland.
State of research and research perspectives**

Streszczenie

Czasopisma dla dzieci i młodzieży poszerzają wiedzę młodych czytelników, wpływając na ich osobowość, ale także dostarczają rozrywkę. Ponadto polskie czasopiśmiennictwo skierowane do najmłodszych odbiorców często miało związek ze szkołą, co wyrażało się doбором tematycznym treści, skorelowanych z programem nauczania w poszczególnych klasach. Czasem także pisma te swoimi treściami wychodziły daleko poza program szkolny. W wielu środowiskach skupiały wokół siebie liczne grupy młodzieży, tworząc grupy literacko-samokształceniowe, ułatwiały proces samodzielnego myślenia i twórczego działania, budziły aktywność kulturalną i intelektualną. Prasa wpływała również na kształtowanie postaw obywatelskich, a nawet politycznych i światopoglądowych. Celem tego raportu z badań jest wskazanie najważniejszych prac dotyczących zagadnienia tytułowego, ważnych tekstów poświęconych wybranym periodykom lub też przedsięwzięć wydawniczych, które odegrały znaczącą rolę w kształtowaniu młodych odbiorców. Ponadto

zwrócono też uwagę na możliwe do podjęcia pola badawcze w związku z zagadnieniem tytułowym.

Słowa kluczowe: prasa dziecięca, prasa młodzieżowa, polskie czasopiśmiennictwo, wychowanie.

ABSTRACT

Magazines for children and youth expand the knowledge of young readers, influencing their personality, but also provide entertainment. Moreover, Polish magazines aimed at the youngest audience were often related to the school, which was expressed in the selection of thematic content, correlated with the curriculum in individual classes. Sometimes these magazines also extended far beyond the school curriculum with their content. In many environments, they gathered numerous groups of young people, creating literary and self-education groups, facilitating the process of independent thinking and creative activity, and arousing cultural and intellectual activity. The press also influenced the shaping of civic attitudes, and even political and ideological ones. The aim of this research report is to identify the most important works concerning the issue stated in the title, important texts on selected periodicals or publishing projects that have played a significant role in shaping the young audience. In addition, attention was also paid to possible research fields in connection with the issue stated in the title.

Key words: magazines for children, magazines for youth, Polish periodicals, education.

Uwagi wstępne

Periodyki dla dzieci i młodzieży zwykle poszerzają wiedzę młodych czytelników, wpływając na ich osobowość, ale także dostarczają rozrywki. Ponadto polskie czasopiśmiennictwo skierowane do dzieci i młodzieży często miało związek ze szkołą, co wyrażało się doбором tematycznym treści, skorelowanych z programem nauczania w poszczególnych klasach. Czasem także czasopisma te swoimi treściami wychodziły daleko poza program szkolny. W wielu środowiskach pisma

skupiały wokół siebie liczne grupy młodzieży, tworząc grupy literacko-samokształceniowe, ułatwiały proces samodzielного myślenia i twórczego działania, budziły aktywność kulturalną i intelektualną. Prasa wpływała również na kształtowanie postaw obywatelskich, a nawet politycznych i światopoglądowych. Prasa popularyzowała także wiedzę i inicjowała różne formy samokształcenia. Wreszcie przygotowywała młodych czytelników do uczestnictwa w kulturze i życiu politycznym. Mając na uwadze powyższe ustalenia, nie dziwi fakt, że zagadnienie czasopiśmiennictwa dla dzieci i młodzieży budzi zainteresowanie historyków oświaty i wychowania, ale nie tylko. Wśród badaczy tego rodzaju periodyków odnajdziemy także przedstawicieli innych dyscyplin i subdyscyplin naukowych, m.in.: prasoznawców, literaturoznawców, historyków itd. Celem tego raportu z badań jest wskazanie najważniejszych prac dotyczących zagadnienia tytułowego, ważnych tekstów poświęconych wybranym periodykom lub też przedsięwzięciom wydawniczym, które odegrały znaczącą rolę w kształtowaniu młodych odbiorców. Ponadto zwrócono też uwagę na możliwe do podjęcia pola badawcze w związku z zagadnieniem tytułowym.

1. Pierwsze czasopisma dla dzieci i młodzieży

Pierwszym polskim czasopismem dla dzieci były wydawane przez Klementynę z Tańskich Hoffmanową „Rozrywki dla Dzieci”¹, miesięcznik ukazujący się w latach 1824–1828. Było to pismo, w którym po raz pierwszy w tytule wskazano jednoznaczny, dziecięcy adresata. Na łamach periodyku publikowano w sześciu działach: 1. Wspomnienia narodowe, 2. Powieści, 3. Anegdoty prawdziwe o dzieciach, 4. Wyjątki służące do ukształtowania serca i stylu, 5. Wiadomości mogące być matkom przydatne, 6. Przypowieści, dbając o to, by w młodym czytelniku rozwijać i pielęgnować: pobożność, patriotyzm (np. postulat używania rodzimego języka w opozycji do powszechnej francuszczyzny), miłość do rodziców i rodzeństwa, przyjaźń. Teksty samej Klementyny

---

¹ „Rozrywki dla Dzieci”, <http://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/docmetadata?id=12929&from=publication>, dostęp 19.05.2021.

Tańskiej, jak i proponowane przez pisemko cechował dydaktyzm i moralizatorstwo, związane z modelem ówczesnej edukacji. Sporo wyjaśnień w kwestii „Rozrywek” przynoszą nam prace: Izabeli Kaniowskiej-Lewańskiej, „Twórczość dla dzieci i młodzieży Klementyny z Tańskich Hoffmanowej”², a także Leszka Libery, „Rozrywki dla Dzieci” jako czasopismo narodowe”³.

Zainteresowanie „Rozrywkami dla Dzieci” spowodowało, iż już w styczniu 1829 roku pojawiło się następne czasopismo przeznaczone dla młodego odbiorcy – „Tygodnik dla Dzieci”⁴. Jego twórcami byli Ignacy Kajetan Chrzanowski we współpracy ze Stanisławem Jachowiczem. Z kolei w 1830 roku Stanisław Jachowicz redagował własny periodyk „Dziennik dla Dzieci”⁵, ukazujący się aż sześć razy w tygodniu i uznany za najlepsze czasopismo dla dzieci z pierwszej połowy XIX wieku. Było to pismo codzienne (ukazujące się oprócz niedziel i świąt), na łamach którego propagowano wychowanie społeczne i obywatelskie. Oba tytuły doczekały się syntetycznego omówienia. O „Tygodniku dla Dzieci” pisała Barbara Szymańska⁶, z kolei na temat „Dziennika dla Dzieci” Lidia Żarów Mańszewska⁷. Obie autorki podkreślały pionierski charakter pisemek zwracając uwagę na to, iż redakcja „Tygodnika dla Dzieci” zmierzyła się z próbą wydawania tygodniowego periodyku, a więc formą później najczęściej spotykaną, a redakcja „Dziennika dla Dzieci” z sukcesem wydawała pierwsze pismo codzienne dla dzieci na ziemiach polskich.

---

² I. Kaniowska-Lewańska, *Twórczość dla dzieci i młodzieży Klementyny z Tańskich Hoffmanowej*, Opole 1964.

³ L. Libera, „Rozrywki dla Dzieci” jako czasopismo narodowe, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1982, nr 21/1, s. 5–16

⁴ Tygodnik dla Dzieci”, <http://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/docmetadata?id=26606&from=publication>, dostęp 20.05.2021.

⁵ „Dziennik dla Dzieci”, <https://polona.pl/item/dziennik-dla-dzieci-r-1-t-4-nr-250-2-listopada-1830,NzU0NDgwMTk/0/#info:metadata>, dostęp 21.05.2021.

⁶ B. Szymańska, „Tygodnik dla Dzieci” Ignacego Kajetana Chrzanowskiego – jedno z pierwszych czasopism dla młodych Polaków, „Ze Skarbcza Kultury: biuletyn informacyjny Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” (1989), t. 34, nr 48, s. 111–151.

⁷ Lidia Żarów Mańszewska, „Dziennik dla Dzieci” Stanisława Jachowicza, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1961, nr 4, s. 125–176.

Z kolei pierwszym, ilustrowanym kolorowymi litografiami pisemkiem dla starszych dzieci w pierwszej połowie XIX wieku był „Skarbiec dla Dzieci”, ukazujący się w 1830 roku w Puławach pod redakcją braci Karola i Jana Leona Sienkiewiczów oraz literata i pedagoga Hipolita Błotnickiego⁸. Czasopismo wychodziło co miesiąc w dwóch edycjach: z kolorowymi ilustracjami i czarno-białymi. Tematyka tekstów była bardzo zróżnicowana – od przyrodniczych, poprzez te dotyczące techniki, do geograficznych i historycznych. „Skarbiec dla Dzieci” był pierwszym pismem popularnonaukowym i miał być pomocą w stosowaniu metody pogłądowej w nauczaniu. Na te cechy pisma zwróciła uwagę np. Marta Pękalska⁹. Autorka zauważyła też, że „Skarbiec” oceniany jest jako pierwsza w Polsce próba drukowania czasopisma, które wyróżniało się stanowczo od innych wydawnictw tego kręgu zarówno pod względem formatu, jak i pod względem metody prowadzenia pisma.

Trzeba podkreślić, a robi to Izabela Kaniowska-Lewańska, że pierwsze polskie periodyki dla dzieci i młodzieży, których inspiracją były tytuły zachodnie (np. angielski „The Lilliputian Magazine”¹⁰, niemiecki: „Leipziger Wochenblatt für Kinder” i „Der Kinderfreund”, czy francuski – „L’Ami des Enfants”) były wynikiem zrozumienia, jaką rolę ten rodzaj piśmiennictwa może odegrać w wychowaniu młodego pokolenia. Z kolei pomysły twórczyni pierwszego polskiego pisma znalazły wkrótce wielu naśladowców¹¹.

---

⁸ „Skarbiec dla Dzieci”, <http://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/doccontent?id=37508>, dostęp 21.05.2021.

⁹ M. Pękalska, *Popularnonaukowe czasopismo „Skarbiec dla Dzieci” 1830*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2006, 9/2(18), s. 5–19.

¹⁰ Pełny tytuł periodyku brzmiał: „The Lilliputian magazine: or, The young gentleman & lady’s golden library, being an attempt to mend the world ... & to establish the plainness, simplicity, virtue & wisdom of the golden age, etc.”.

¹¹ I. Kaniowska-Lewańska, *Literatura dla dzieci i młodzieży do roku 1864. Zarys rozwoju. Wybór materiałów*, Warszawa 1973.

2. Czasopiśmiennictwo w latach 1864–1918

Ożywiony rozwój prasy dla dzieci i młodzieży w drugiej połowie XIX wieku na ziemiach polskich był wynikiem dostrzeżenia jeszcze w XVIII wieku dziecka jako samodzielnego i pełnoprawnego odbiorcy literackiego¹². Autorzy problematyki czasopiśmiennictwa zwracają uwagę, że periodyki warte szerszego omówienia ukazywały się głównie na terenach Królestwa Polskiego. Zaliczają do nich takie tytuły jak: „Przyjaciel Dzieci”, „Świat” i „Wieczory Rodzinne”. Pisma, które, jak określa się w literaturze przedmiotu, realizowały zapotrzebowanie społeczne tego okresu.

Analizę tego okresu w rozwoju literatury dziecięcej i młodzieżowej warto rozpocząć od „Przyjaciela Dzieci”¹³, który ukazywał się w latach 1861–1914¹⁴. Badacze problematyki wydawnictw periodycznych dla dzieci i młodzieży uznali to pismo za pierwsze, w którym starannie opracowywano stałe działy i dbano o ich atrakcyjność. Periodyk redagował początkowo Fryderyk Lewestam¹⁵, natomiast długoletnim współpracownikiem był Jan Chęciński¹⁶. Z pismem związani byli także: powieściopisarka Władysława Izdebska, Jadwiga Papi oraz autor m.in. wielu wierszy dla dzieci Władysław Bełza. Interesującą poznawczo próbę spojrzenia na to pismo podjęła Dorota Kamisińska, analizując je (wydania warszawskie, lwowskie i poznańskie) pod względem

---

¹² D. Kamisińska, *Grafika polskich tygodników ilustrowanych dla dzieci w drugiej połowie XIX wieku na przykładzie warszawskiego, lwowskiego i poznańskiego „Przyjaciela Dzieci”*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia” 2015, XIII, s. 15–51.

¹³ „Przyjaciel Dzieci”, <http://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/docmetadata?id=42331&from=publication>, dostęp 21.05.2021.

¹⁴ W 1871 roku wprowadzono specjalny dodatek dla małych dzieci „Świątek Dziecięcy”.

¹⁵ Fryderyk Henryk Lewestam – 1817–1878, krytyk literacki, dziennikarz, historyk literatury.

¹⁶ Jan Konstanty Chęciński – 1826–1874, pisarz polski, aktor i reżyser teatrów warszawskich, profesor warszawskiej Szkoły Dramatycznej.

układu graficznego oraz szaty graficznej¹⁷. Autorka ta zauważyła, że „Kształtowanie określonych postaw, wpajanie pożądaných wartości oraz szeroka edukacja – najważniejsze cele przyświecające twórcom ilustracji i redaktorom, realizowane były z powodzeniem na forum zaprezentowanych tygodników dla dzieci – w różnej formie, choć pod wspólnym tytułem „Przyjaciel Dzieci”¹⁸.

Kolejny ważnym pismem był „Świat” – periodyk dla starszych dzieci i młodzieży (10–16 lat), który ukazywał się w latach 1876–1881¹⁹. Pismo realizowało program wychowawczy głoszony przez pedagogikę pozytywistyczną, a jego redaktorem był Adam Wiślicki. W sumie ukazało się 130 numerów. Od 1881 roku „Świat” przekształcił się w pismo dla dorosłych czytelników – „Tygodnik Ilustrowany”²⁰.

Warto również zwrócić uwagę na to, że lata 1870–1880 to okres wzmożonego zainteresowania literaturą dla dzieci i młodzieży przedstawicieli różnych grup. Byli to nie tylko sami autorzy, ale też grono reprezentujące inteligencję pracującą, dla których to osób współudział w powstawaniu i rozpowszechnianiu tego rodzaju literatury stał się nie tylko zawodem, źródłem zarobku, ale też drogą zdobycia awansu społecznego (tłumacze, autorzy przewodników dla czytających, współpracownicy nowych czasopism, redaktorzy serii wydawniczych, członkowie komisji konkursowych, specjaliści od skrótów, przeróbek i adaptacji, wydawcy). Wzrastała zatem liczba wydawców i księgarń, a rynek księgarski stał się bardzo atrakcyjny. W 1880 roku²¹ na rynku wydawniczym pojawiło się nowe czasopismo, „Wieczory Rodzin-

¹⁷ Autorka zapoczątkowała badania grafiki polskich czasopism ilustrowanych XIX wieku.

¹⁸ D. Kamińska, *Grafika polskich tygodników ilustrowanych dla dzieci w drugiej połowie XIX wieku na przykładzie „Przyjaciela Dzieci”*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia” 2015, XIII, s. 15–51.

¹⁹ „Świat”, <https://polona.pl/item/swiat-dwutygodnik-ilustrowany-dla-mlodziezy-i-dzieci-r-6-nr-1-1881-spis,Nzk2OTg2NjU/0/#info:metadata>, dostęp 21.05.2021.

²⁰ K. Kuliczowska, *Literatura dla dzieci i młodzieży w latach 1864–1918*, Warszawa 1975, s. 27–28.

²¹ Od 1882 roku ukazywały się „Wieczory Rodzinne dla Małych Dzieci”.

ne”²², które przewyższało swoją popularnością wszystkie dotychczasowe. Cechami charakterystycznymi periodyku były: duży format, bogato rozbudowane działy, drzeworyty w tekście, a także autorzy na stałe współpracujący z pismem. Pierwszą redaktor był Maria J. Zaleska, następnie Ignacy Baliński, i jako ostatni Władysław Umiński. Redakcja dbała o to, by drukowano powieści w odcinkach, ponadto swoje teksty zamieszczali najlepsi wówczas pedagodzy: Aniela Szygówna czy Henryk Wernic; przyrodnicy, jak np. Bohdan Dyakowski, ale także historycy czy poeci. Pismo w szerokim zakresie uwzględniało również literaturę przekładową. Zamieszczano teksty takich autorów jak: Joseph Conrad, Artur Conan Doyle, Mark Twain, Juliusz Verne. Ten okres w dziejach czasopiśmiennictwa dla dzieci i młodzieży został omówiony m.in. przez Krystynę Kuliczkowską, która w pracy pt. „Literatura dla dzieci i młodzieży w latach 1864–1918” omówiła poszczególne periodyki ukazujące się w tym czasie. Ponadto zwracała uwagę na główne tendencje wychowawcze w piśmiennictwie dla najmłodszych doby pozytywizmu, ale także na środowisko wydawców periodyków dla młodych odbiorców, poezję i prozę dla tej grupy adresatów.

Z kolei w pierwszych latach XX wieku pojawiły się takie czasopisma jak „Moje Pisemko” (1902–1936), „Promyk” (1909–1910) z dodatkiem dla dzieci „Promyczek” oraz „Z Bliska i z Daleka” (1913–1914)²³. Badacze zagadnienia stwierdzają, że w momencie odzyskania przez Polskę niepodległości czasopisma dla dzieci i młodzieży odgrywały ważną rolę zwłaszcza pod względem kształtowania postaw moralnych, patriotycznych czy estetycznych małych czytelników. Warto więc zwró-

---

²² „Wieczory Rodzinne”, <http://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/docmetadata?id=42097&from=publication>, dostęp 22.05.2021.

²³ Szerzej o wymienionych tytułach w następujących artykułach: J. Falkowska, *Nauczyciele edukacji narodowej – program twórców „Mojego Pisemka” (1902–1936)*, w: *Nauczyciele, zasłużeni – niedocenieni – zapamiętani*, pod red. W. Szulakiewicza, Toruń 2018, s. 239–255; J. Falkowska, *Rola czasopisma „Płomyk” w propagowaniu idei wychowania patriotycznego w okresie międzywojennym*, w: *Sto lat polskiej oświaty (1918–2018)*, pod red. H. Markiewiczowej, I. Czarneckiej, Warszawa 2019, s. 257–268; M. Krakowiak, *O młodzież polską... działalność redakcyjna i publicystyczna Stefanii Sempołowskiej w czasopiśmie „Z Bliska i z Daleka” (1913–1914)*, „Przegląd Pedagogiczny” 2019, nr 1, s. 218–230.

cić uwagę na to, że większość tytułów realizowała na swoich łamach przede wszystkim idee wychowania patriotycznego i moralnego.

3. Czasopisma dla dzieci i młodzieży w latach 1918–1939

Jak powszechnie wiadomo periodyki w okresie międzywojennym dla dzieci i młodzieży spełniały przynajmniej dwie ważne funkcje. Józef Zbigniew Białek wskazuje, że nie tylko miały znaczenie jeśli chodzi o kształtowanie postaw moralnych i etycznych najmłodszych odbiorców, ale też przysłużyły się procesowi formowania nowego modelu literatury dla tej grupy odbiorców²⁴. Prasa dziecięca i młodzieżowa miała wpływ na system komunikacji społecznej, na kształtowanie się kultury narodowej, świadomości społecznej, a także na postawy dzieci i młodzieży. Miała także związek z całym systemem edukacji, ponieważ redakcje pism bardzo często włączały się w proces realizacji programów szkolnych. Ogromną rolę odegrały wówczas czasopisma spod znaku Związku Nauczycielstwa Polskiego. Pisma miały więc związek ze szkołą, co wyrażało się doborem tematycznym treści, skorelowanych z programem nauczania w poszczególnych klasach. Warto również zauważyć, że czasem czasopisma swoimi treściami wychodziły daleko poza program szkolny. Ponadto, jak już wcześniej wspomniano w wielu środowiskach pisma skupiały wokół siebie liczne grupy młodzieży, tworząc różnego rodzaju grupy literacko-samokształceniowe. Prasa wpływała więc na wiele obszarów życia młodych ludzi.

Badacze historii prasy dziecięcej i młodzieżowej zauważają, że rozkwit czasopiśmiennictwa nastąpił właśnie w okresie międzywojennym. Wówczas czasopisma ukazywały się przeważnie jako tygodniki. Wśród ważnych tytułów tego okresu prasoznawcy wymieniają pisma:

---

²⁴ J. Z. Białek, *Literatura dla dzieci i młodzieży w latach 1918–1939*. Warszawa 1979, s. 188.

„Mały Płomyczek”²⁵, „Słonko”²⁶, „Iskry”²⁷, a także czasopisma religijne jak np. „Mały Gość Niedzielny”, ale także czasopisma harcerskie, np. „Brzask” czy „Źródło”. Fenomen „Małego Przeglądu” podejmował w swoich badaniach Jan Żebrowski²⁸. Analizy zawartości najważniejszych czasopism tego okresu dokonał S. Grabowski w pracy pt. „Na przyszły pożytek. Z dziejów polskiej prasy dla dzieci 1824–1939”, zwracając uwagę nie tylko na wartość wychowawczą i kształcącą tego rodzaju piśmiennictwa, ale też na warstwę literacką²⁹. Również J. Z. Białek w wydawnictwie poświęconym temu okresowi w literaturze dla dzieci i młodzieży poświęcił jeden z rozdziałów czasopiśmiennictwu dla najmłodszych odbiorców szerzej omawiając takie tytuły jak: „W słońcu”, „Płomyk”, „Płomyczek”, „Mały Płomyk”, „Moje Pisemko”, „Iskry”, „Czyn Młodzieży Polskiego Czerwonego Krzyża”, „Mały Przegląd” oraz „Słonko” i „Poranek”³⁰. Przyglądając się tej grupie periodyków trzeba jednak pamiętać, że niektóre z nich powstały już na początku XX wieku, a w okresie międzywojennym tytuły te kontynuowały swoją działalność³¹.

---

²⁵ „Mały Płomyczek” (1935–1936) ukazywał się w formie miejskiej (nakład 45 tys.) i wiejskiej (nakład 35 tys.) aby lepiej trafić do czytelnika. Redaktorzy: Wincenty Burek (wieś), Anna Świrszczyńska (miasto).

²⁶ „Słonko” ukazywało się w latach 1934–1939, a jego redaktorką była Janina Porazińska. W tygodniku ukazywały się wierszyki, opowiadania, rebusy, zagadki, a także odpowiedzi redakcji na listy od dzieci.

²⁷ Periodyki takie jak „Iskry” podejmowały tematykę trudniejszą – często związane z wydarzeniami aktualnymi.

Zawierały treści o charakterze poznawczym, z przewagą reportaży, a także artykuły popularnonaukowe. Posługiwały się różnymi formami dziennikarskimi

²⁸ J. Żebrowski, *Pedagogiczne aspekty czasopisma „Mały Przegląd” Janusza Korczaka*, w: *Spółczesność – opieka – wychowanie*, pod red. J. Żebrowskiego, Gdańsk 2004.

²⁹ S. Grabowski, *Na przyszły pożytek. Z dziejów polskiej prasy dla dzieci 1824–1939*, Pułtusk 2001.

³⁰ J. Z. Białek, J. Z. Białek, *Literatura dla dzieci i młodzieży w latach 1918–1939*, op. cit.

³¹ Patrz także: J. Jarowiecki, *Czasopisma dla dzieci i młodzieży oraz prasa młodzieżowa w dwudziestoleciu międzywojennym (1918–1939)*, w: J. Jarowiecki, *Czasopisma dla dzieci i młodzieży. Część pierwsza 1918–1945*, Kraków 1990, s. 5–56.

4. Podziemna prasa młodzieży polskiej w latach okupacji hitlerowskiej

Wybuch II wojny światowej niestety przerwał szybko rozwijającą się w Polsce działalność wydawniczą skierowaną do młodych czytelników. Dane o liczbie tytułów pism ukazujących się na określonym terenie przynoszą nie tylko obraz różnych inicjatyw wydawniczych, ale również świadczą o żywotności ruchu konspiracyjnego, jego zróżnicowaniu i narastającej potrzebie oddziaływania konspiracyjnego. Głównym ośrodkiem konspiracyjnego ruchu wydawniczego była Warszawa i województwo warszawskie, kolejnymi centrami były Kraków i województwo krakowskie.

Wartą przypomnienia inicjatywą tego okresu była „Jawnutka”, która była pisemkiem redagowanym dla najmłodszych czytelników w czasie powstania na terenie Warszawskiej Spółdzielni Mieszkaniowej na Żoliborzu³². Znaczna część materiałów publikowanych na łamach tego pisemka kontynuowała treści przedwojennych czasopism dziecięcych, dzięki przedrukowi z „Płomyka” i „Płomyczka” pogodnych utworów, wierszy czy bajek powstałych na motywach ludowych. Osobną grupę stanowiły materiały nawiązujące do aktualnej sytuacji politycznej i militarnej. Charakterystyki „Jawnutki” podjął się np. Bolesław Faron w artykule pt. „Z dziejów prasy Powstania Warszawskiego („Jawnutka” i „Dziennik Dziecięcy”)” uzasadniając konieczność podjęcia swych badań faktem, że periodyk redagowany był w niezwykle okolicznościach, jak również faktem, że w historii prasy powstańczej był to wypadek bez precedensu³³.

Z kolei prasa młodzieżowa związana była integralnie nie tylko z rozwijającym się konspiracyjnym ruchem młodych, ale także z całą

³² „Jawnutka” <http://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/doccontent?id=20033>, dostęp: 20.05.2021. „Jawnutka” i „Dziennik Dziecięcy” wydawane były od 12 V III do 23 IX 1944 roku na terenie kolonii Warszawskiej Spółdzielni Mieszkaniowej na Żoliborzu przez grupę literatów i działaczy oświatowo-społecznych.

³³ B. Faron, *Z dziejów prasy Powstania Warszawskiego („Jawnutka” i „Dziennik Dziecięcy”)*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1971, nr 10/2, s. 171–187.

działalnością wydawniczo-propagandową polskiego podziemia. Na szczególną uwagę zasługuje prasa Szarych Szeregów, w ramach której można wyodrębnić dwie grupy: adresowane do członków organizacji, a także te dla szerszego kręgu młodzieży (mające wpływać wychowawczo).

Centralnym organem prasowym Szarych Szeregów w latach 1940–1942 było „Źródło”. Jego redaktorem został hm. Gustaw Niemiec, wybitny instruktor harcerski z terenu Pomorza i Gdańska. Analiza zachowanych egzemplarzy „Źródła” wskazuje na istotną rolę tego pisma w kształtowaniu postaw patriotycznych członków Szarych Szeregów m.in. przez odwoływanie się do pozytywnych wzorców tradycji narodowej, w mobilizowaniu młodzieży do działań w konspiracji, do akcji małego sabotażu. W piśmie sporo miejsca poświęcano ocenie przeszłości, osiągnięciom gospodarczym II Rzeczypospolitej (np. gospodarka morską), odcinając się od krytycznych ocen dwudziestolecia międzywojennego. Problematykę działalności, także wydawniczej, organizacji młodzieżowych odnajdujemy m.in. w artykule Marii Wiśniewskiej³⁴.

W czerwcu 1942 roku pojawiło się nowe, ważne pismo – „Dęby” pod redakcją Tadeusza Kwiatkowskiego, które w wypowiedzi redakcyjnej ogłosiło, że nie nawiązuje do „Źródła”, i że zamierza być pismem ogólnomłodzieżowym, przygotowującym swoich czytelników do zadań czekających ich po wojnie. W piśmie omawiano różne formy organizowania się młodzieży po wojnie. Kolejnym pismem był „Drogowskaz” – pierwszy jego numer ukazał się z datą 4 sierpnia 1942 roku. W piśmie dominowała publicystyka wychowawcza, pisano o preorientacji zawodowej, prowadzono też dział szkolenia wojskowego. Próbując kształtować rozumienie problematyki społecznej, podpowiadano lekturę wydawnictw przedwojennego Instytutu Gospodarki Społecznej: pamiętniki chłopów, bezrobotnych, robotników, lekarzy, książek opisujących różne kierunki filozoficzne, polityczne.

---

³⁴ M. Wiśniewska, *Wychowanie patriotyczne w organizacjach młodzieżowych lat 1939–1945* : „co posiada cenę życia nie może być wodą”, „Niepodległość i Pamięć” 1998, nr 5/1 (10), s. 231–248.

Od stycznia 1943 roku zaczęto wydawać „Pismo Młodych” odmienne od koncepcji pism poprzednich. Pismo realizowało idee: „wychowania na dobrych obywateli”, „pogłębiania postawy społecznej danego zawodu”, „zagadnienia centralne – oświata i upowszechnienie kultury”. Na charakterze pisma odcisnęło się niewątpliwie piętno osobowości Heleny Radlińskiej, która na jego łamach realizowała swoje założenia programowe, przekazując swoje doświadczenia z pracy w Studium Pracy Społeczno-Oświatowej Wolnej Wszechnicy Polskiej. W listopadzie 1942 roku w Szarych Szeregach przeprowadzono reorganizację dzieląc członków na trzy grupy wiekowe: 12–15 lat (Grupa Zawiszy, GZ), 15–18 lat (Bojowe Szkoły, BS), 18–24 (Grupy Szturmowe, GS). Podział ten spowodował dalszą specjalizację prasy harcerskiej; na jej łamach, w miejsce dotychczasowych jednolitych programów działania pojawiły się różne programy, adresowane do tych trzech szczebli organizacyjnych. Powstały też pisma związane z tymi szczeblami, np. dla najmłodszego grona czytelników przeznaczone było pismo „Bądź gotów. Dwutygodnik Rycerzy Zawiszy”, ukazujący się w latach 1942–1944, redagowany kolejno przez Stefana Mirowskiego, Tadeusz Jaźwińskiego, Kazimierza Koźniewskiego. Powyższe zagadnienia zostały zaprezentowane w pracy wybitnego prasoznawcy – J. Jarowieckiego³⁵.

Warto także powiedzieć, że w omawianym okresie ukazywała się prasa młodzieży lewicowej i komunistycznej³⁶, prasa młodzieży socjalistycznej³⁷, a także konspiracyjna prasa młodzieży w ruchu ludowym³⁸. Przeglądu tytułów reprezentujących te nurty wraz z charakterystyką

---

³⁵ J. Jarowiecki, *Podziemna prasa młodzieży w latach okupacji hitlerowskiej (na tle polskiej prasy konspiracyjnej)*, w: J. Jarowiecki, *Czasopisma dla dzieci i młodzieży. Część pierwsza 1918–1945*, Kraków 1990, s. 57–101.

³⁶ Np. Związek Niezależnej Młodzieży Socjalistycznej „Spartakus”, który zaczął wydawać konspiracyjne pismo „Strzały”. Z kolei w Łodzi w 1940 roku młodzi komuniści zaczęli wydawać gazetę „Wyzwolenie”.

³⁷ Np. z inicjatywy grup młodzieży powstało pismo „Barykada Wolności” – początkowo pismo młodzieżowe, następnie z podtytułem „Organ Socjalistów Polskich”.

³⁸ Organizacja młodzieżowa Młody Las inicjowała działalność wydawniczą: „Świat Młodych”, „Młoda Wieś”, „Młodzi idą”, „Głos Orłąt na Szlaku Orlich Gniazd”, „Wiadomości Frontowe”.

tworzących je grup dokonał również J. Jarowiecki w pracy pt. *Czasopisma dla dzieci i młodzieży. Część pierwsza 1918–1945*³⁹. Ogląd na periodyki dziecięce i młodzieżowe omawianego okresu przynoszą także publikacje: *Prasa dziecięca i młodzieżowa. Studia i materiały*, pod red. M. Adamczyka i J. Jarowieckiego⁴⁰, S. Lewandowska, *Prasa konspiracyjna w okupowanej Polsce (1939–1945)*⁴¹. Wszystkie przywołane wyżej prace podporządkowano głównemu celowi, a mianowicie opisiowi i charakterystyce czasopism dziecięcych i młodzieżowych w czasie okupacji hitlerowskiej.

5. Prasa dziecięca i młodzieżowa po II wojnie światowej

Po II wojnie światowej nastąpiła reaktywacja czasopism dla dzieci i młodzieży. Niektóre kontynuowały przerwane działaniami wojennymi prace, inne powstały na wzór swoich znanych poprzedników. Warto zwrócić też uwagę na fakt, że państwo polskie z chwilą odzyskania niepodległości zmagало się z problemem powszechnej i bezpłatnej oświaty. Dla jej upowszechniania niezbędne były podręczniki, które głównie ze względów finansowych nie ukazywały się z pożądaną częstotliwością. Dlatego zaczęto wydawać pisma periodyczne, których celem było przejęcie niektórych funkcji podręczników. Stanisław Frycie pisząc o sytuacji czasopiśmiennictwa w latach powojennych, wymienia ważne tytuły, które wpisały się w tę koncepcję. Wśród nich znalazły się: „Płomyk”, „Nasze Pisemko”, „Promyczek”, „Czytanki”, „Poranek”, „Świerszczyk”, „Iskierki”, „Przyjaciół”, „Płomyczek”⁴². Analizując poszczególne wydawnictwa tego okresu, zwraca uwagę nie tylko na ich główne cele edukacyjne, zespół redakcyjny, ale też grono stałych

---

³⁹ J. Jarowiecki, *Czasopisma dla dzieci i młodzieży. Część pierwsza 1918–1945*, Kraków 1990.

⁴⁰ *Prasa dziecięca i młodzieżowa. Studia i materiały*, pod red. M. Adamczyka i J. Jarowieckiego, Kielce 1972.

⁴¹ S. Lewandowska, *Prasa konspiracyjna w okupowanej Polsce (1939–1945)*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1980, XIX/1.

⁴² S. Frycie, *Literatura dla dzieci i młodzieży w latach 1945–1970*, t. 2, Warszawa 1982, s. 180–219.

współpracowników stanowiących o jakości pisma, a także szatę graficzną i oceny krytyków.

Na szczególnie wyróżnienie w tym okresie zasługuje działalność wydawnicza Instytutu Wydawniczego „Nasza Księgarnia” – najstarszego i największego w Polsce wydawnictwa literatury dla dzieci i młodzieży⁴³. Jednym z celów działalności spółki od samego początku jej istnienia było wydawanie czasopism dla dzieci i młodzieży. Warto dodać, że w styczniu 1954 roku nastąpiło upaństwowienie Instytutu Wydawniczego „Nasza Księgarnia”, połączone z nadaniem mu nowej nazwy – jednoznacznie określającej główny profil działalności – Państwowe Wydawnictwo Literatury Dziecięcej „Nasza Księgarnia”. Szczegółowego oglądu periodyków, ukazujących się pod szyldem „Naszej Księgarni” (a więc takich pism jak: „Iskierki” 1945–1951, „Miś” 1957–1989, „Młody Technik” 1950–1989, „Młody Technik InforMik” 1987–1989, „Młody Zawodowiec” 1946–1950, „Mówią wieki” 1974–1989, „Płomień” 1946–1950, „Płomyczek” 1945–1989, „Płomyk” 1945–1989, „Poznaj swój kraj” 1974–1989, „Przyjaciół” 1949–1951, „Świerszczyk” 1956–1989, „Świerszczyk-Iskierki” 1951–1956) podjął się Michał Rogoź w pracy pt. „Czasopisma dla dzieci i młodzieży Instytutu Wydawniczego „Nasza Księgarnia” w latach 1945–1989”⁴⁴. Ponadto dokonał prezentacji oblicza ideowego czasopism dla dzieci i młodzieży tegoż Instytutu Wydawniczego w latach 1945–1956⁴⁵. Autor podsumowując niezwykle intensywną działalność wydawniczą „Naszej Księgarni” stwierdził, że jej nadrzędnym celem było dostarczanie odpowiednich, dostosowanych do wieku danego odbiorcy treści. Ponadto wszechobecna tendencja do uczciwego przedstawiania rzeczywistości, przy jednoczesnym zachowywaniu pełnej otwartości na konkretne problemy czytelników sprawiała, że pisma ukazujące się pod szyldem „Naszej Księgarni” cie-

⁴³ Spółka akcyjna „Nasza Księgarnia” Związku Polskiego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych powstała w 1921 roku. Pierwsza siedziba firmy znajdowała się w Warszawie.

⁴⁴ M. Rogoź, *Czasopisma dla dzieci i młodzieży Instytutu Wydawniczego „Nasza Księgarnia” w latach 1945–1989*, Kraków 2009.

⁴⁵ M. Rogoź, *Oblicze ideowe czasopism dla dzieci i młodzieży Instytutu Wydawniczego „Nasza Księgarnia” w latach 1945–1956. Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych 2003 t. 45 (2001) z. 1.*

szyły się wielką popularnością i uznaniem wśród rodziców, nauczycieli, a przede wszystkim dzieci i młodzieży, przyczyniając się do ich lepszego, bardziej wszechstronnego rozwoju.

6. Prasa dziecięco-młodzieżowa w Polsce po roku 1980

Jak zgodnie twierdzą badacze prasy dziecięcej i młodzieżowej, zasadniczą cezurą dla dziejów czasopiśmiennictwa dla tej grupy odbiorców był rok 1989 i powstanie wolnego rynku prasowego, co zaowocowało pojawieniem się na rynku polskim czasopism międzynarodowych. Właściwie już po roku 1980 prasa dziecięco-młodzieżowa zaczęła podlegać dynamicznym przemianom. J. Jarowiecki wymienia następujące przyczyny tych zmian: przeobrażenie krajobrazu politycznego i ideowego (rozwiązanie socjalistycznych organizacji młodzieżowych i pojawienie się nowych ugrupowań – o odmiennych założeniach ideowych – pozytywnie wpływało na wydawanie nowych tytułów); zniesienie cenzury, uzyskanie autonomii przez media (nie były już zależne od władzy); likwidacja koncernu prasowego RSW „Prasa – Książka – Ruch”⁴⁶, zmieniająca kierunek rozwoju wydawnictw i rynku prasowego (stare tytuły zmieniały właścicieli), oraz przekształcenia własnościowe, pojawienie się nowych wydawców, także zagranicznych, spółek dziennikarskich i różnych fundacji; zmiany zespołów redakcyjnych; duże zapotrzebowanie na nowy typ informacji (co oznaczało wzrost nakładów i sprzedaży). Wydarzenia te wpłynęły zarówno na powstanie nowych czasopism, jak i na zmiany treści w już istniejących.

Badacze tego okresu wskazują także, że niektóre tytuły (powstałe wcześniej) przeżywały wówczas lata swej świetności i popularności. Przykładem może być „Filipinka”, która była pierwszym, a przez długi czas jedynym czasopismem dla dziewcząt, który cieszył się tak dużą popularnością młodych dziewcząt⁴⁷. „Filipinka” była obecna na

---

⁴⁶ Robotnicza Spółdzielnia Wydawnicza „Prasa – Książka – Ruch” została powołana 1 stycznia 1974 roku decyzją sekretariatu KC PZPR i Zarządu Głównego RSW „Prasa – Książka – Ruch”, a rozwiązana 22 marca 1990 roku.

⁴⁷ Pierwszy numer „Filipinki” ukazał się 15 maja 1957 roku. Wydawcą pisma było Warszawskie Wydawnictwo Prasowe, jedno z przedsiębiorstw Robotniczej

polskim rynku prasowym także po 1989 roku, jako miesięcznik i nadal wyróżniała się wśród innych czasopism przeznaczonych dla młodzieży dydaktyczno-rozrywkową formą. Kolejnym pismem dla młodzieży, które ukazywało się przez całe lata 80. był tygodnik Federacji Socjalistycznych Związków Młodzieży Polskiej „Razem”⁴⁸. Periodyk poruszał zagadnienia związane ze szkołą, czasem wolnym, a nawet zakładem pracy. Kolejnym ważnym dla młodzieży lat 80. tytułem był „Świat Młodych”⁴⁹. Jak określają badacze problematyki czasopiśmiennictwa, był to najbardziej wpływowy i poczytny periodyk dla młodzieży, który nie uciekał od rozrywki (zamieszczając chętnie czytane przez młodych ludzi komiksy), ale także edukował i kształtował postawy młodzieży. Warto jeszcze zwrócić uwagę na popularne wśród młodzieży w tym czasie periodyki jak „Na przełaj”⁵⁰ czy „Jestem”⁵¹.

Powyższe tytuły, ukazywane często przez pryzmat sytuacji i problemów młodzieży w latach 80. XX wieku zostały omówione m.in. w pracach M. Rogoża⁵², Bernadety Niesporek-Szamburskiej i M. Rogoża⁵³, Anny Piwowarskiej⁵⁴, Krzysztofa Kosińskiego⁵⁵. Problemy literatury

Spółdzielni Wydawniczej „Prasa”. Ostatni numer magazynu ukazał się 27 kwietnia 2006 roku, a decyzja o zamknięciu umotywowana została jego nieopłacalnością.

⁴⁸ Pierwszy numer czasopisma pojawił się w sprzedaży 5 września 1976 roku. Tygodnik był wydawany do 1991 roku, a od 2003 roku do jego tradycji nawiązywał „Razem. Świat w naszych oczach”.

⁴⁹ Pierwszy numer pisma ukazał się 1 lutego 1949 roku, a ostatni w sierpniu 1993 roku.

⁵⁰ Przeznaczony dla młodzieży harcerskiej tygodnik „Na Przełaj” ukazywał się od 1 kwietnia 1957 roku.

⁵¹ Wydawany od stycznia 1967 roku, początkowo z podtytułem „Gotów do Pomocy”, a od 1974 roku jako „Jestem – organ PCK dla starszej młodzieży”.

⁵² M. Rogoż, *Czasopisma popularnonaukowe dla dzieci i młodzieży w latach 1989–1996*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2000, t. 3, nr 2 (6), s. 147–178.

⁵³ B. Niesporek-Szamburska, M. Rogoż, *Czasopisma dziecięco-młodzieżowe w latach 1945–1989*, w: *Literatura dla dzieci i młodzieży (1945–1989)*, pod red. K. Heška-Kwaśniewicz, K. Tałuż, t. 3, Katowice 2013, s. 219–252.

⁵⁴ A. Piwowarska, *Gatunki dziennikarskie na łamach trzech wcieleń „Filipinki” – podobieństwa i różnice*, Media – Kultura – Komunikacja Społeczna 2005, nr 1, s. 52–69.

⁵⁵ K. Kosiński, *Dojrzałość i młodość w czasach PRL*, „Przegląd Historyczny” 2002, nr 93/1, s. 53–72.

dziecięco-młodzieżowej oraz czasopiśmiennictwa omawianego okresu, podjęli z kolei Krystyna Heska-Kwaśniewicz⁵⁶ oraz J. Jarowiecki⁵⁷.

Prawdziwy przełom, jeśli chodzi o prasę dziecięco-młodzieżową, nastąpił jednak po zmianach politycznych w roku 1989. Pojawiło się wówczas wiele nowych periodyków, o które, można powiedzieć, że dopominał się rynek czytelniczy. Niestety, z tego powodu niektóre z dotychczas istniejących, nawet tych z wieloletnią tradycją przestały się ukazywać. Był to okres rozwoju ilościowego czasopism, zarówno dla dzieci, jak i dla młodzieży, natomiast ocena zawartości i jakości tych pism cały czas budzi dyskusje i prowokuje do dalszych badań.

Uwagi końcowe

W różnych okresach, zarówno pod zaborami, jak i w pierwszych latach niepodległości, czasopisma dla dzieci i młodzieży pełniły różnorodne funkcje, które tylko w nieznacznym stopniu ulegały zmianom czy raczej modyfikacjom np. w latach II wojny światowej. Zaprezentowane w tekście publikacje z pewnością dają podstawę źródłową, dokumentacyjną, jak również bibliograficzną do prowadzenia w różnych zakresach dalszych i bardzo potrzebnych badań nad funkcjami społecznymi i wychowawczymi czasopiśmiennictwa dziecięcego i młodzieżowego w dobie współczesnej. Jeśli chodzi o perspektywy badawcze, wydaje się, że dobrym kierunkiem byłoby ukazanie czynników determinujących charakter literatury dla dzieci i młodzieży na przestrzeni lat. Kolejnym potrzebnym działaniem byłoby ukazanie ewolucji celów (w tym zwłaszcza celów wychowawczych) periodyków dla dzieci i młodzieży od momentu ukazania się pierwszych zeszytów „Rozrywek...” do czasów nam współczesnych. Cele te z pewnością należałoby ukazać w świetle przemian oświatowych, społecznych i politycznych. Istnieje również potrzeba opracowań, w których można byłoby dokonać anali-

---

⁵⁶ *Literatura dla dzieci i młodzieży (po roku 1980)*, pod red. K. Heskaj-Kwaśniewicz, Katowice 2008.

⁵⁷ J. Jarowiecki, *Czasopisma dla dzieci i młodzieży oraz prasa młodzieżowa w Polsce w latach 1918–2000*, Wrocław 2016. Praca to stanowi kontynuację wcześniejszych publikacji autora na ten temat.

zy układu graficznego oraz szaty graficznej periodyków w celu podjęcia odpowiedzi na pytanie o to, jak poszczególne pisma poradziły sobie z ideami wychowania estetycznego.

Biorąc pod uwagę fakt dużego zainteresowania badaczy problematyką czasopiśmiennictwa dla dzieci i młodzieży w Polsce, można stwierdzić, że cały czas jest to temat ważny, budzący dyskusję, skłaniający do poszukiwania odpowiedzi na pytanie jak periodyki dla młodszych i nieco starszych odbiorców kształtowały ich charaktery, wrażliwość, a także jak spełniały swe funkcje wychowawcze i rozrywkowe.

Bibliografia:

Opracowania

- Białek, Józef Zbigniew. *Literatura dla dzieci i młodzieży w latach 1918–1939*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1979.
- Faron, Bolesław. „Z dziejów prasy Powstania Warszawskiego („Jawnutka” i „Dziennik Dziecięcy”). *Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego* 10/2 (1971): 171–187.
- Grabowski, Stanisław. *Na przyszły pożytek. Z dziejów polskiej prasy dla dzieci 1824–1939*. Pułtusk: Akademia Humanistyczna im. A. Gieysztor, 2001.
- Falkowska, Joanna. „Nauczyciele edukacji narodowej – program twórców „Mojego Pisemka” (1902–1936)”. W: *Nauczyciele, zasłużeni – niedocenieni – zapamiętani*, red. Władysława Szulakiewicz, 239–255, Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, 2018.
- Falkowska, Joanna. „Rola czasopisma „Płomyk” w propagowaniu idei wychowania patriotycznego w okresie międzywojennym”, w: *Sto lat polskiej oświaty (1918–2018)*, red. Hanna Markiewiczowa, Iwona Czarnecka, 257–268, Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, 2019.
- Frycie, Stanisław. „Czasopisma dla dzieci i młodzieży okresu powojennego (1945–1970)”. *Kwartalnik Historii Prasy Polskiej* 16/3 (1977): 49–73.
- Frycie, Stanisław. *Literatura dla dzieci i młodzieży w latach 1945–1970*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1982, t. 2.
- Jarowiecki, Jerzy. *Czasopisma dla dzieci i młodzieży. Część pierwsza 1918–1945*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP, 1990.

- Jarowiecki, Jerzy. *Czasopisma dla dzieci i młodzieży oraz prasa młodzieżowa w Polsce w latach 1918–2000*. Wrocław: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Zarządzania „Edukacja”, 2016.
- Jarowiecki, Jerzy. „Konspiracyjna prasa młodzieży obozu narodowego w Polsce w latach drugiej wojny światowej”. *Rocznik Historii Prasy Polskiej* z. 4/44 (2016): 69–101.
- Jarowiecki, Jerzy. *Studia nad prasą polską XIX i XX wieku*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP, 1997.
- Kaniowska-Lewańska, Izabela. *Literatura dla dzieci i młodzieży do roku 1864. Zarys rozwoju. Wybór materiałów*. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, 1973.
- Kaniowska-Lewańska, Izabela. *Twórczość dla dzieci i młodzieży Klementyny z Tańskich Hoffmanowej*, Opole: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Powstańców Śląskich, 1964.
- Kosiński, Krzysztof. „Dojrzałość i młodość w czasach PRL”. *Przegląd Historyczny* 93/1 (2002): 53–72.
- Kuliczowska, Krystyna. *Literatura dla dzieci i młodzieży w latach 1864–1918*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1975.
- Krakowiak, Małgorzata. „O młodzież polską... działalność redakcyjna i publicystyczna Stefanii Sempołowskiej w czasopiśmie „Z Bliska i z Daleka” (1913–1914)”. *Przegląd Pedagogiczny* 1(2019): 218–230.
- Lewandowska, Stanisława. „Prasa konspiracyjna w okupowanej Polsce (1939–1945)”. *Kwartalnik Historii Prasy Polskiej* XIX/1 (1980): 49–61.
- Libera, Leszek. „„Rozrywki dla Dzieci” jako czasopismo narodowe”. *Kwartalnik Historii Prasy Polskiej* 21/1 (1982): 5–16.
- Literatura dla dzieci i młodzieży (po roku 1980)*, red. Krystyna Heska-Kwaśniewicz, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2008.
- Niesporek-Szamburska, Bernadeta, Rogoż, Michał. „Czasopisma dziecięco-młodzieżowe w latach 1945–1989”. W: *Literatura dla dzieci i młodzieży (1945–1989)*, red. Krystyna Heska-Kwaśniewicz, Katarzyna Tałuc. 219–252, t. 3, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2013.
- Prasa dziecięca i młodzieżowa. Studia i materiały*, red. Mieczysław Adamczyk i J. Jarowiecki. Kielce: IKN Oddział Doskonalenia Nauczycieli w Kielcach, 1982.
- J.P. „Jawnutka”, w: *Słownik literatury dziecięcej i młodzieżowej*, red. Barbara Tylicka, Grzegorz Leszczyński, 166–167. Wrocław: Ossolineum, 2002.

- J.P. „Miś”. W: *Słownik literatury dziecięcej i młodzieżowej*, red. Barbara Tylicka, Grzegorz Leszczyński, 248–249. Wrocław: Ossolineum, 2002.
- Pękalska, Marta. „Popularnonaukowe czasopismo „Skarbiec dla Dzieci” 1830”. *Rocznik Historii Prasy Polskiej* 9/2(18) (2006): 5–19.
- Pietrzyk, Bożena. *Konspiracyjna prasa młodzieżowa i dziecięca w latach 1939–1945. Próba bibliografii*, w: *Prasa dziecięca i młodzieżowa. (Studia i materiały)*, red. Mirosław Adamczyk i Jerzy Jarowiecki, 319–340. Kielce: IKN Oddział Doskonalenia Nauczycieli w Kielcach, 1982.
- Piwowarska, A. „Gatunki dziennikarskie na łamach trzech wcielań „Filipinki” – podobieństwa i różnice”. *Media – Kultura – Komunikacja Społeczna* 1(2005): 52–69.
- Rogoż, Michał. *Czasopisma dla dzieci i młodzieży Instytutu Wydawniczego „Nasza Księgarnia” w latach 1945–1989*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2009.
- Rogoż, Michał. „Czasopisma popularnonaukowe dla dzieci i młodzieży w latach 1989–1996”. *Rocznik Historii Prasy Polskiej* 2(6) (2000): 147–178.
- Sokół, Zofia. „Prasa dziecięco-młodzieżowa w Polsce po roku 1980”. *Poradnik Bibliotekarza* 6 (1996): 3–6.
- Szymańska, B. „Tygodnik dla Dzieci” Ignacego Kajetana Chrzanowskiego – jedno z pierwszych czasopism dla młodych Polaków”. *Ze Skarbcza Kultury: biuletyn informacyjny Zakładu Narodowego im. Ossolińskich* 48(1989): 111–151, 6(1996): 3–6.
- Wiśniewska, Maria. „Wychowanie patriotyczne w organizacjach młodzieżowych lat 1939–1945 : „co posiada cenę życia nie może być wodą”. *Niepodległość i Pamięć* 5/1(1998): 231–248.
- Żebrowska, Danuta. „Wartości edukacyjne współczesnych polskich czasopism dziecięcych”. *Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość* 6(2009): 72–88.
- Żebrowski, Jan. „Pedagogiczne aspekty czasopisma „Mały Przegląd” Janusza Korczaka”. W: *Społeczeństwo – opieka – wychowanie*, red. Jan Żebrowski, 22–36, Gdańsk: Uniwersytet Gdański, 2004.
- Żarów Mańszewska, Lidia. „„Dziennik dla Dzieci” Stanisława Jachowicza”. *Rozprawy z Dziejów Oświaty* 4 (1961): 125–176.

Źródła internetowe

- „Dziennik dla Dzieci”, <https://polona.pl/item/dziennik-dla-dzieci-r-1-t-4-nr-250-2-listopada-1830,NzUONDgwMTk/0/#info:metadata>, (dostęp: 21.05.2021).

- „Jawnutka” <http://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/doccontent?id=20033>, (dostęp: 20.05.2021).
- „Przyjaciel Dzieci”, <http://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/docmetadata?id=42331&from=publication>, (dostęp: 21.05.2021).
- „Rozrywki dla Dzieci”, <http://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/docmetadata?id=12929&from=publication>, (dostęp: 19.05.2021).
- RSW „Prasa – Książka – Ruch”, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/RSW-Prasa-Ksiazka-Ruch;3969669.html>, (dostęp: 20.04.2021).
- „Skarbiec dla Dzieci”, <http://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/doccontent?id=37508>, (dostęp: 21.05.2021).
- „Świat”, <https://polona.pl/item/swiat-dwutygodnik-ilustrowany-dla-mlodziezy-i-dzieci-r-6-nr-1-1881-spis,Nzk2OTg2NjU/0/#info:metadata>, (dostęp: 21.05.2021).
- „Tygodnik dla Dzieci”, <http://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/docmetadata?id=26606&from=publication>, (dostęp: 20.05.2021).
- „Wieczory Rodzinne”, <http://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/docmetadata?id=42097&from=publication>, (dostęp: 22.05.2021).